

УДК: [94(477+438):32.019.5(=162.1)]“1939/1945”

Любомир ХАХУЛА

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В 1939–1945 РОКАХ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛЬЩІ

Друга світова війна завдала українсько-польським відносинам новітньої доби непоправних травм, пов’язаних із жорстоким міжнаціональним протистоянням на Холмщині, Волині та в Галичині. Родинний переказ про ці події й комуністична пропаганда призвели до зміцнення старих і появи нових історичних міфів та взаємостереотипів. Тому в 1992 р. громадяни Польщі були переважно переконані, що протягом усієї історії польсько-українських відносин вони зазнали від українців “більше зла, ніж добра”. Проте українці, на думку більшості поляків, зазнали від них більше доброго, ніж злого¹.

Після розпаду Радянського Союзу й утворення демократичних держав актуальні обставини змусили обидва народи розпочати процес переосмислення історичного минулого, що триває і до сьогодні. Як результат, у польській суспільно-політичній та науковій думці з’явилося декілька дискурсів про Україну й українців, а особливо про роль останніх в історії польського народу у 1939–1945 рр.

Варто відзначити, що польські й українські вчені присвятили чимало уваги українсько-польським відносинам у роки Другої світової війни та їх сучасним інтерпретаціям. Проблему формування стереотипів українців у воєнні роки досліджував польський історик Анджей Зємба (Andrzej Zięba)². Образ польсько-українських відносин у сучасній польській пресі узагальнила польська дослідниця Богуміла Бердыховська (Bogumiła Berdychowska)³. Український історик Андрій Портнов під псевдонімом Анджей Брусний (Andrzej Brusnyj) у статті “Сучасні польсько-українські відносини під тягарем історії” представив широку картину дискусій про польсько-українську історію, сьогодення та майбутнє в польській і українській пресі⁴. Проблема інтерпретації Волинської трагедії в сучасному польському й українському науковому та

¹ Datner-Śpiewak H. Polacy, Żydzi i inni / H. Datner-Śpiewak, I. Krzemiński // Rzeczpospolita. – 1992. – 29 grudnia.

² Zięba A. Historia a współczesne stosunki polsko-ukraińskie / A. Zięba // Przegląd Polonijny Rok XIX. – 1993. – Zeszyt 4. – S. 125–143; *Ejusdem*. Ukraińcy w oczach Polaków (wiek XX) / A. Zięba // Dzieje Najnowsze. Rocznik XXVII. – 1995. – № 2. – S. 95–104.

³ Berdychowska B. Wokół tego, co dzieli. Najnowsza historia polsko-ukraińska na łamach polskiej prasy / B. Berdychowska // Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku / [pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki]. – Kraków, 2000. – S. 198–205.

⁴ Brusnyj A. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem historii / A. Brusnyj // ABC: Adriatyk, Bałtyk, Morze Czarne. – 2003. – № 2(10). – S. 56–68.

суспільному дискурсах висвітлена також у працях дослідників польсько-українських відносин ХХ ст. Гжегожа Мотики (Grzegorz Motyka) і його українського колеги Володимира В'ятровича⁵. Аналіз публікацій з цієї проблеми в польській та українській пресі здійснили також український історик Ярослав Ісаєвич⁶ та вже названа Богуміла Бердиховська⁷. Волинська дослідниця Оксана Каліщук у книзі “Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси” проаналізувала дискусійні аспекти польсько-українських відносин середини ХХ ст. та їх сучасну оцінку⁸.

Поряд із тим, малодослідженою ще залишається роль сучасного польського медійного та політичного дискурсів у формуванні збірною уявлення поляків про окремі аспекти співпраці й конфліктів між українцями та поляками під час Другої світової війни. Тому мета статті – проаналізувати сучасну польську суспільно-політичну думку про українсько-польські відносини в роки війни, участь у ній професійних істориків, політиків, публіцистів.

У середині 1980-х років польський літературознавець українського походження з Кракова Володимир Мокрий (згодом засновник Фондації св. Володимира, посол Сейму Х скликання) писав, що “українськість”, як і 50 років тому, для багатьох поляків означала й далі “різати ляхів”, і вони здебільшого асоціювали її з діяльністю Української повстанської армії (УПА)⁹. Як би це прикро не звучало, але майже за 20 років інший дослідник констатував те саме: “Стереотип «різуна» залишається історично неправильним і політично небезпечним”¹⁰. У Польщі інформація про історію України під час Другої світової війни найчастіше зводилося до думки, що значна частина українського суспільства зробила ставку на гітлерівську Німеччину, а жертвами такої співпраці стали сотні тисяч поляків.

Тезу В. Мокрого підтверджує редакційна стаття, вміщена в першому номері часопису “*Na Rubieży*” (друкований орган кресовського Товариства увічнення пам’яті жертв злочинів українських націоналістів із центром у Вроцлаві), де коротко представлений перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни разом із визначенням винуватців цих подій: “Військова поразка Польської держави у вересні 1939 р. призвела до поневолення нашого народу двома тоталітаризмами. Проте на Східних кресах ми мали не лише двох окупантів, а й два націоналізми:

⁵ Мотика Г. Друга світова війна у польсько-українських історичних дискусіях / Г. Мотика // Україна Модерна. – 2009. – № 4(15). – С. 127–136; *Ejusdem*. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / G. Motyka. – Warszawa, 2011. – 522 s.; В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. В'ятрович. – Київ, 2011. – 288 с.

⁶ Ісаєвич Я. 1943 рік у пам’яті поляків і українців / Я. Ісаєвич // Війни і мир або “Українці – поляки: брати/вороги, сусіди...” / [за заг. ред. Л. Івшиної]. – Київ, 2007. – С. 292–298.

⁷ Berdychowska B. Wołyń – wspólna refleksja nad przeszłością, czy samotne rozpamiętywanie o krzywdzie? / B. Berdychowska // *Biuletyn Ukrainoznawczy*. – 2003. – № 9. – S. 98–103.

⁸ Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурси / О. Каліщук. – Львів, 2013. – 510 с.

⁹ Мокрий В. Українці і поляки сьогодні, учора, завтра / В. Мокрий // Зустрічі. – 1990. – № 1–2. – С. 45.

¹⁰ Brusnyj A. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem. – S. 67.

засліплений ненавистю до поляків і всього польського український націоналізм і подібний литовський. Для поляків, які походили з Південно-Східних кресів Другої Речіпосполитої, український націоналізм став синонімом геноциду, грабунку й пожежі. Це – історія нашого національного голокосту”¹¹. І далі: “Крім т. зв. УПА, в винищувальних акціях також брали участь усі українські формації, які співпрацювали з гітлерівцями: поліційні, охоронні, військові. Всі вони допомагали окупанту шукати й ліквідовувати залишки польських євреїв та циган, що шукали сховку в польських лісах і присілках”¹². УПА, на думку редакції, “здійснила збройну агресію на землі сучасної Південно-Східної Польщі й назвала цю територію «Закерзонською Україною», запровадивши своєрідний упівський терор”¹³. Конфлікт українців із поляками кресов’яни назвали агресією, що мала на меті відірвати від Польщі її одвічні провінції: Підляську і Хелмську землі, Посяння аж до Нового Таргу.

Кресов’яни звинувачували українців у створенні своїми діями стереотипу “українця-різуна” (поширеного у свідомості людей зі Східних кресів). Проте не увесь український народ кресовські публіцисти підводили під одну лінію. На Загальнопольському семінарі з історії Східних кресів Другої Речіпосполитої (проходив 1992 р. у Вроцлаві) магістр Тадеуш Свобода (Tadeusz Swoboda) запропонував розрізнати український народ і групу українців, “відповідальних за вчинені злочини”, назвавши останніх “українерами” (“Ukrainer”) ¹⁴. На його думку, означення “українер” мало би відповідати назві “нацист” і віддзеркалювати суть синтезу українського націоналізму з німецьким фашизмом. Отже, за Т. Свободою, “українери – це група колишніх громадян Польщі українського походження, які, захоплені фашистською ідеологією, вчинили злочин геноциду, а також усі, хто ці злочини приховує і разом із неофашистами діє ворожо проти Польщі”¹⁵. Як бачимо, накидання негативних ярликів на український національний рух кресов’яни інколи доводили до абсурду.

Після представлення загального “кресовського” погляду на польсько-українські відносини під час війни варто зосередити увагу на висвітленні у пресі та політичному дискурсі окремих аспектів цих відносин.

Основними історичними сюжетами з Другої світової війни, навколо яких формувалися історичні стереотипи про українців та Україну в сучасній Польщі були: вбивство польських учених в липні 1941 р. у Львові; діяльність українського національного руху та його відносини з польським націоналістичним підпіллям; польсько-український конфлікт на Волині і в Галичині у 1943–1944 рр.; Варшавське повстання 1944 р. та участь в ньому українців.

Найбільш маловідомою і спекулятивною темою для польського суспільства стало вбивство нацистами в липні 1941 р. польських учених у Львові. Головні стереотипи тут полягали у приписуванні українцям участі в цих подіях. У 1995 р.

¹¹ Od Redakcji // Na Rubieży. – 1992. – № 1. – S. 1.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem. – S. 2.

¹⁴ Sprawozdanie z pierwszej sesji Ogólnopolskiego Seminarium Historii Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej // Na Rubieży. – 1992. – № 1. – S. 7.

¹⁵ Ibidem.

в листі до “Gazety Wyborczej” дописувач наголошував: “Багато фактів вказує на те, що функціонери батальйону «Нахтігаль» допомогли німцям арештувати львівських професорів, яких німці розстріляли на Вулецьких пагорбах 5 липня 1941 р.”¹⁶. На причетності українців до вбивств львівських учених постійно наголошували кресовські публіцисти на сторінках своїх часописів¹⁷.

Насправді цей міф запустили радянські спецслужби після вбивства в Мюнхені Степана Бандери та викриття його вбивці, щоби скомпрометувати український національний рух. На думку Ярослава Дашкевича, аналогічна атмосфера була штучно витворена після вбивства Симона Петлюри, звинуваченого посмертно в організації єврейських погромів в Україні¹⁸. Але фактичних підстав для таких звинувачень майже не було. Хоча ще в 1960 р. Вищий народний суд Німецької демократичної республіки (НДР) на показовому заочному процесі звинуватив поручника батальйону “Нахтігаль” Теодора Оберлендера, після війни – міністра в уряді Конрада Аденауера, у вбивстві польських учених, однак ці звинувачення відкинула прокуратура Федеративної республіки Німеччини (ФРН) і виправдала його, стверджуючи, що злочини вчинило гестапо¹⁹. Проте міф про участь українців у розстрілах львівських професорів надовго вкоренився у свідомості поляків. Неоднозначно про ці події писав навіть В. Мокрий. На його думку, бійці батальйону “Нахтігаль”, які співпрацювали з німцями і разом із ними увійшли на територію Східної Галичини, в кількісному відношенні становили нечисленну групу порівняно з усім українським народом. Проте ця група справила великий вплив на формування стереотипу українця в очах поляків. Таким стало переконання значної частини польського суспільства й істориків у тому, що саме українці вбивали польських вчених у Львові в липні 1941 р., а також допомагали німцям придушити Варшавське повстання²⁰.

Незважаючи на те, що в 1990-х роках польські й українські історики неодноразово спростовували причетність українців до вбивств учених²¹, на початку XXI ст. знову почали звучати закиди в їхній бік. У квітні 2002 р. в Польщі був зареєстрований Союз нащадків львівських професорів, замордованих гестапо в липні 1941 р. (Związek Potomków Lwowskich Profesorów Zamordowanych przez Gestapo w lipcu 1941). Одним із його завдань стало: “Нагадувати громадськості у країні і за кордоном про цей злочин”²².

¹⁶ Pawłowski A. Za czym podszepem / A. Pawłowski // Gazeta Wyborcza. – 1995. – 9 sierpnia.

¹⁷ *Ejusdem*. W sprawie Cmentarza Orłąt i nie tylko. Do Pana Jacka Kuronia [Електронний ресурс] / A. Pawłowski. – Режим доступу: <http://www.cracovia-leopolis.pl/index.php?pokaz=art&id=863> (16.07.2015).

¹⁸ Дашкевич Я. Фальсифікація новітньої історії українського народу в сучасній Польщі (Товариства кресов'яків та їх діяльність) / Я. Дашкевич // Український час. – 1991. – № 1(8). – С. 18.

¹⁹ Kotarska E. Tekurowe tablice / E. Kotarska // Gazeta Wyborcza. – 1996. – 7–8 września.

²⁰ Мокрий В. Українці і поляки сьогодні, учора, завтра. – С. 54.

²¹ Боляновський А. Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування: монографія / А. Боляновський. – Львів, 2011. – С. 93–99.

²² Ісаєвич Я. На шляху до правди. Убивство польських професорів у Львові (липень 1941 р.): кому вигідні фальсифікації / Я. Ісаєвич, К. Науменко // Екстракт 150: у 2 ч. / [за заг. ред. Л. Івшиної]. – Київ, 2009. – Ч. 1. – С. 663.

У 2005 р. союз навіть написав листа Президенту Вікторові Ющенку, в якому назвав вояків “Нахтігалю” виконавцями вбивства польських учених²³. На думку українських істориків Ярослава Ісаєвича та Кіма Науменка, спроби окремих громадських організацій відродити старий міф про причетність українців, вояків “Нахтігалю” чи членів Організації українських націоналістів (ОУН) до вбивств польських науковців мали на меті просто дискредитувати український національний рух²⁴.

Проте події останніх років починають вселяти надію. У 2006 р. польський Інститут національної пам’яті зупинив слідство у справі вбивства науковців. Нещодавно вийшла монографія українського історика Андрія Боляновського, який на основі джерельних матеріалів переконливо спростовує причетність українців до львівських вбивств²⁵. Ці факти дають підстави говорити про можливість викорінення ганебного міфу, що перешкоджає польсько-українському порозумінню.

Для польського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. символом участі українців у війні була, безперечно, УПА. Ставлення до неї було неоднозначним: або повне заперечення її визвольного та військового виміру, або спроби вписати її діяльність у межі українського національно-визвольного руху.

Для кресовських товариств, насамперед членів Товариства увічнення пам’яті жертв злочинів українських націоналістів, УПА була радикальним націоналістичним рухом або, навіть, бандою. Мета її діяльності полягала у винищенні євреїв і поляків, різанині поляків та ліквідації польської самооборони²⁶. Чималий вплив на радикалізацію УПА мала, на думку польських громадських діячів, поезія Тараса Шевченка, зокрема уманські сюжети 1768 р. із поеми “Гайдамаки”. Герої Шевченкових творів – Гонта, Залізняк – стали прикладом для новітніх гайдамаків, що “мордували власних дружин, матерів і сестер”²⁷. Т. Шевченка звинувачували в тому, що він “прославляє уманську різанину 1768 р., коли зухвала голота – кожна друга назва буде фальшивою – вимордувала тисячі беззахисних поляків і євреїв”²⁸. Символічною постаттю для УПА, за переконанням кресов’ян, був С. Бандера, найчастіше представлений в образі “кривавого вождя”, що, звертаючись “до своїх підлеглих”, говорив про “необхідність терору, море крові”²⁹.

Окремої думки були кресов’яни про боротьбу УПА з німцями, яку повністю заперечували. Поширений ще польським Рухом опору та радянською пропагандою образ “українця-колаборанта” перетворився на стереотипний шаблон “німецько-

²³ Боляновський А. Убивство польських учених у Львові... – С. 100.

²⁴ Ісаєвич Я. На шляху до правди... – С. 663.

²⁵ Боляновський А. Убивство польських учених у Львові... – 188 с.

²⁶ Berdychowska B. Wokół tego, co dzieli. Najnowsza historia polsko-ukraińska na łamach polskiej prasy / B. Berdychowska // Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku / [pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki]. – Kraków, 2000. – S. 201.

²⁷ Цит. за: Литвин М. Про книгу Г. Команського і Щ. Секерки: рецензія / М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2005. – Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини / [відп. ред. Ю. Сливка]. – С. 400.

²⁸ Ziemny A. Rzeczy ukraińskie / A. Ziemny. – Chotomów, 1991. – S. 81.

²⁹ Литвин М. Про книгу Г. Команського і Щ. Секерки... – С. 400.

фашистського прислужника”³⁰. Згідно з таким дискурсом, німців українські націоналісти трактували як стратегічних союзників й уникали будь-яких сутічок із ними. Публіцист Яцек Вільчур (Jacek Wilczur) переконував, що навіть якщо і доходило до українсько-німецьких боїв, то це було лише випадковістю. Після таких випадків українські командири перепрошували німців³¹. Інколи дописи кресовських авторів вирізнялися певною непослідовністю, бо з розмовами про співпрацю УПА з німцями українським націоналістам приписували гасло “Поляки в землю, німці – до Берліна, по Жешув – Україна”³². Типова їхня риторика зводилася до заперечення мілітарності УПА і приписування їй кримінальної чи злочинної діяльності.

Негативний стереотип повстанця УПА активно поширював польський історик Едвард Прус (Edward Prus), переповідаючи різні легенди. За його словами, кожен “упівець перед складанням присяги мав вбити людину”³³. Повстанці тримали спеціальні єврейські гетто, щоб рекрути “мали кого мордувати перед вступом в УПА”³⁴. У книзі “Атаманія УПА” він писав: “Треба крові – даймо море крові! Треба терору – зробімо його пекельним, – проголошувала ОУН”³⁵.

Едвард Прус подав свою версію смерті генерала Романа Шухевича. Згідно з нею, пораненого Головного командира УПА упіймали в Білогорщі й тримали у психіатричній лікарні, а пізніше знищили³⁶. Перед смертю інтерв’ю у Романа Шухевича нібито взяв агент Комітету державної безпеки (КДБ) Володимир Беляєв і передав її Едварду Прусу. Свою обізнаність із методами діяльності і “кривавими традиціями” ОУН й УПА Е. Прус обґрунтовував і тим, що особисто боровся з УПА. У Польській народній республіці (ПНР) історик твердив, що воював у складі “істребительных батальйонов” радянського Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС). У часи демократичної Польщі, бажаючи скинути з себе тавро співпраці з радянськими спецорганами, він уже говорив про “Сірі шеренги” (“Szare Szerengi”). Проте в тих місцях, на які вказував Е. Прус, розповідаючи про бої з УПА, “Сірих шеренг” ніколи не було³⁷.

Подібним елементом негативного стереотипу українця стали розповіді про те, як українські священики масово освячували повстанські ножі й сокири, з якими ці вирушали на польські села. Кресовські публіцисти переказували розповідь певної Яніни П., яка нібито бачила українців, що йшли посвячувати сокири, коси і вила, якими пізніше убивали поляків³⁸. У проаналізованій пресі й популярних статтях спростування цього факту польськими публіцистами чи істориками не знаходимо.

³⁰ Zaskilniak L. Stosunki ukraińsko-polskie w XX wieku w świadomości społecznej Ukraińców i Polaków / L. Zaskilniak // Przegląd Wschodni. – 2011. – T. 11. – Zeszyt 4(44). – S. 811.

³¹ Berdychowska B. Wokół tego, co dzieli. – S. 202.

³² Korman A. UPA – formacja zbrodnicza / A. Korman // Na Rubieży. – 1997. – № 2. – S. 1.

³³ Hugo-Bader J. Rycerz stepowej stancy / J. Hugo-Bader // Gazeta Wyborcza. – 1996. – 20 grudnia.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Smoleński P. I pryjde tretij deń / P. Smoleński // Gazeta Wyborcza. – 2000. – 17–18 czerwca.

³⁶ Hugo-Bader J. Rycerz stepowej stancy.

³⁷ Smoleński P. I pryjde tretij deń.

³⁸ Jestal J. O Ukrainie i polsko-ukraińskich dyskusjach w polskich i ukraińskich publikacjach ostatnich lat / J. Jestal // Fraza. – 1998. – № 21/22(3/4). – S. 167.

Як виняток можна навести статтю Павла Смоленського (Paweł Smoleński), в якій заперечується таке узагальнення, зазначаючи, що такий випадок мав місце лише в одному селі під назвою Штунь³⁹.

Негативний стереотип УПА, що його пропагували кресовські організації, часто підтримували й політичні кола Польщі. На одному із засідань Сенату у квітні 1997 р. посол від Вроцлавського воєводства Марія Берни (Maria Berny), декларуючи підтримку діяльності Товариства увічнення пам'яті жертв злочинів українських націоналістів, назвала воїнів УПА “дыхаючими жадобойо вбивства ордами, озброєними німецькою зброєю, а часто обрізами, ножами і вістрями”⁴⁰. Діяльність УПА була для сенаторки нічим іншим, як звірячими вбивствами, підпалами польських сіл й навіть “вирубуванням та нищенням садів, посаджених польською рукою”⁴¹.

Інший спосіб висвітлення ролі УПА у відносинах між поляками й українцями в роки Другої світової війни бачимо на сторінках “Gazety Wyborczej”, а також у публікаціях польських істориків. У 1991 р., одразу після проголошення незалежності України, у статті під назвою: “Сусідами залишимося назавжди” (“Sąsiadamy pozostaniemy zawsze”) журналіст Адам Кшемінський (Adam Krzemiński) писав: “Як існує польська вина перед українцями, а саме політика Польщі в міжвоєнний період, що полягала в дискримінації русинів, пацифікації українських сіл, необґрунтованій панськості та гоноровитості поляків, існує й українська вина перед поляками, частиною якої була діяльність УПА та інших формацій під час ДСВ. Цієї вини [української – Л. Х.] не зменшує факт, що український тероризм був формою боротьби за незалежність і реакцією на багатолітнє приниження з нашого боку”⁴².

До цієї теми на сторінках преси неодноразово звертався авторитетний польський історик Ришард Тожецький (Ryszard Torzecki). Він вважав, що УПА воювала проти радянської армії, поляків та гітлерівців. Саме така послідовність представляла значимість противника. УПА уникала сутичок із регулярними військами, атакувала пацифікаційні загони й адміністративні центри ворога. Проти німців повстанці воювали, щоб захистити себе та мирне населення, уникали сутичок із Вермахтом, трактуючи його союзником у боротьбі з радянськими військами⁴³. Для Р. Тожецького УПА була “військовим формуванням, що боролось за незалежність України”⁴⁴.

³⁹ Smoleński P. I pryjde tretij deń.

⁴⁰ Архів Сенату РП. – Oświadczenie senator Marii Berny na 97. posiedzeniu Senatu w dniu 17 kwietnia 1997 r. // Sprawozdanie stenograficzne z 97. posiedzenia Senatu RP III kadencji w dniu 17 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ww2.senat.pl/k3/dok/sten/097/097sten.htm> (11.04.2015).

⁴¹ Ibidem.

⁴² Krzemiński A. Sąsiadamy pozostaniemy zawsze / A. Krzemiński // Gazeta Wyborcza. – 1991. – 19 września.

⁴³ Torzecki R. Stosunki polsko-ukraińskie na powojennych rozdrożach. Próba bilansu / R. Torzecki // Dzieje Najnowsze. Rocznik XXVII. – 1995. – № 4. – S. 95.

⁴⁴ Хруслінська І. Коріння трагедії (Інтерв'ю з проф. Ришардом Тожецьким) / І. Хруслінська // Gazeta Wyborcza. – 2003. – 12–13 ліпса, в: Волинь: дві пам'яті. Збірник статей опублікованих у “Газеті виборчій” [пер. з пол. В. Павлів, упоряд. М. Войцеховський]. – Київ; Варшава, 2009. – С. 61.

Чи не найважливішою подією, пов'язаною з діяльністю УПА, для поляків став польсько-український конфлікт на Волині й у Галичині в 1943–1944 рр. Передумови конфлікту Р. Тожецький вбачав у тому, що українці від початку війни пробували деполонізувати Західну Україну через суспільний натиск: “З допомогою листівок закликали польське населення покинути ці землі, роздмухували антипольські настрої, спорадичними нападами і підпалами спричиняли суспільну паніку. Такий тиск не приносив результату. Тоді українці застосували силу”⁴⁵. На подібну оцінку можна натрапити і в інших авторів⁴⁶. У 1943–1944 рр. ОУН почала заходи на Волині, Поліссі, у Східній Галичині й Холмщині: “Братовбивчі бої були жахливими. Вбивали людей, горіли польські села, рідше – українські. АК й УПА воювали між собою і з окупантами. Змагання українського, польського, німецького та російського націоналізмів повністю анархізували життя на Західній Україні”⁴⁷.

На думку В. Мокрого, поразки на Східному фронті стали причиною прихильного ставлення німців до ОУН та УПА, які боролися проти радянських партизанів. Тому німецька влада не ліквідовувала ворожих їй відділів українських націоналістів, “не припиняла також їх терору проти польської людності, що почав його, як вказують історики, незалежний і не підпорядкований політичним центрам ОУН–УПА загін «Бульби»”⁴⁸. Публіцист ініціативу початку масових вбивств покладав на Тараса Бульбу-Боровця, командувача “Поліської Січі”. Натомість історик Г. Мотика наголосив, що “історики не знайшли жодного доказу причетності загонів Т. Бульби-Боровця до вбивств польського цивільного населення”⁴⁹. Дослідник вважав, що угруповання Т. Боровця відмовилося підпорядковуватися бандерівцям⁵⁰.

Саме на значимості УПА для української національної свідомості неодноразово наголошували польські дослідники та журналісти на сторінках періодичних видань. Згідно з таким трактуванням, Польща мала б усвідомити, що “для слабкої національної парадигми України УПА відіграє не меншу роль, аніж АК у польській свідомості”⁵¹. За образним висловом журналіста Мацея Стасінського (Maciej Stasiński): “Для українців бої з поляками – це їхній шлях до власної держави, від Хмельницького до УПА, це їхня найдовша війна новітньої історії”⁵².

⁴⁵ Torzecki R. Wisła zaczęła się w Moskwie / R. Torzecki // *Gazeta Wyborcza*. – 1997. – 20 maja.

⁴⁶ Мокрий В. Українців і поляків сьогодні, учора, завтра. – С. 55.

⁴⁷ Torzecki R. Wisła zaczęła się w Moskwie.

⁴⁸ Мокрий В. Українців і поляків сьогодні, учора, завтра. – С. 55.

⁴⁹ Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / G. Motyka. – Warszawa, 2011. – S. 303.

⁵⁰ Детальніше про польську дискусію щодо Волинської трагедії див.: Хахула Л. Військово-політичне протистояння на Волині наприкінці Другої світової війни: офіційний та медійний дискурси сучасної Польщі / Л. Хахула // *Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р.) / [уклад. А. Шваб]. – Луцьк, 2013. – С. 177–187.

⁵¹ Brusnyj A. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem historii. – S. 67.

⁵² Стасінський М. Як поляк з українцем / М. Стасінський // *Gazeta Wyborcza*. – 1997. – 22 kwietnia, в: Волинь: дві пам'яті. Збірник статей опублікованих у “Газеті виборчій” / [пер. з пол. В. Павлів, упоряд. М. Войцеховський]. – Київ; Варшава, 2009. – С. 220.

Про те, що не всі українці однаково сприймали УПА писав у 2002 р. репортер газети “Rzeczpospolita”. Ставлення до повстанців коливалося від позитивного на Заході України до вкрай негативного на Сході. А самі ветерани лише хотіли, щоб український народ визнав УПА як армію, що воювала за незалежну Україну. Репортаж закінчувався словами: “Для колишніх партизанів сучасна Україна не є тією вимріяною державою, за яку вони воювали”⁵³.

Конфлікти між обома народами в роки Другої світової війни сучасні поляки часто сприймали крізь призму кількості жертв. Від початку 1990-х років історики і публіцисти озвучували найрізноманітніші цифри. У 1992 р. в часописі “Na Rubieży” Александер Корман (Aleksander Korman) назвав число від 500 до 800 тис. осіб, які загинули від рук українців⁵⁴. Із часом ці цифри переглядали, і вже у 2000 р. Владислав і Ева Семашки (Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko) говорили про 50–60 тис. загиблих поляків⁵⁵. У науково-популярних статтях історик Г. Мотика вважав, що за 1943–1948 рр. від рук українців загинуло 80–100 тис. осіб⁵⁶, натомість кількість українських жертв сягнула 15–20 тис.⁵⁷ В останній книзі, присвяченій польсько-українському конфлікту, дослідник повторив цифру польських жертв, проте кількість українських зменшив до 10–15 тис.⁵⁸ І хоча польські дослідники намагаються наводити перевірені цифри втрат, у суспільстві й надалі пропонуються завищені дані (від деяких послів до Сейму можна знову почути про 200 тис. “жертв українських злочинів”)⁵⁹.

Тривалим стереотипом ще з часів ПНР був образ українців як учасників придушення Варшавського повстання 1944 р. Він також притаманний і для публічного дискурсу демократичної Польщі. Найчастіше носіями таких переконань були люди, які пройшли повстання. Вони щиро вірили, що в його придушенні з особливою жорстокістю брали участь українці. Інколи головним аргументом для цього були слова: “Не говорили по-німецьки, ми їх не розуміли, а значить це мусили бути українці”, або: “Мали розкосі очі”⁶⁰. Не останню роль у поширенні такого стереотипу відіграла і повстанська преса. Як, наприклад, головний орган АК – “Інформаційний бюлетень” (“Biuletyn Informacyjny”), у числі якого за 20 серпня 1944 р. написано:

⁵³ Kościński P. Polacy byli wrogami / P. Kościński // Rzeczpospolita. – 2002. – 28–29 września.

⁵⁴ Sprawozdanie z pierwszej sesji Ogólnopolskiego Seminarium Historii Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej. – S. 6.

⁵⁵ Калишук О. Проблема українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни в історичній науці: демографічний зріз / О. Калишук // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: зб. наук. праць / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 298.

⁵⁶ Motyka G. W kręgu “Łun w Bieszczadach”. Szkice z najnowszej historii polskich Bieszczad / G. Motyka. – Warszawa, 2009. – S. 13.

⁵⁷ Його жс. Польська реакція на дії УПА: масштаб і перебіг каральних акцій / Г. Мотика // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 2003. – Ч. 28. – С. 54.

⁵⁸ Ejusdem. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. – S. 447–448.

⁵⁹ В’ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. В’ятрович. – Київ, 2011. – С. 256.

⁶⁰ Сосновська Д. Стереотип України та українця в польській літературі / Д. Сосновська // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 1997. – Ч. 10. – С. 95.

“Найдикішим знаряддям ворожого терору в Варшаві від першого дня повстання стали українці. Неможливо перечислити довгий список здійснених ними масових вбивств, гвалтів, грабежів і звірств, які вони здійснили. Головно їх руками німці спалюють цілі частини міста... чекає їх ще суворий порахунок і кара”⁶¹.

У 1993 р. в листі до “*Gazety Wyborczej*” невідомий читач описував, як у перших днях серпня 1944 р. українці зайняли Саську Кемпу (*Saska Kępa* – частина Варшави): “Це були молоді люди, що добре говорили польською. Одягнуті в німецькі мундири СС, на рукавах носили чорні стрічки з написом «*SS-Galizien*»”⁶². За словами очевидця, “українці” встановили цілодобову комендантську годину, а якщо когось бачили на вулиці чи у вікні, то відразу ж стріляли. Далі автор допису представив прихід на Кемпу полку Вермахту зі сходу. До командира полку прийшла група мешканців зі скаргами на дивізію СС “Галичина”. За наказом німця скликали польовий суд. Двох українців стратили, відкликали комендантську годину, закінчилися грабежі та стрілянина по беззахисних мешканцях. І далі варшав’янин закінчив листа: “Попри ненависть, яку ми відчували до німців, мешканці Саської Кемпи були дуже вдячними невідомому командирові Вермахту”⁶³. І тут маємо справу з ще одним популярним стереотипом про те, що “німецькі злочини були дитячою забавкою порівняно з українськими”.

Таке популярне в народі переконання про причетність дивізійників СС “Галичина” до придушення повстання неодноразово спростовували польські історики. Ще у грудні 1992 р. Ришард Тожецький на телебаченні публічно сказав, що жодна формація дивізії не брала участі у придушенні повстання, бо вона була розбита ще в липні 1944 р. під Бродами⁶⁴. А такі розмови про українців історик пояснював помилковою переконаністю учасників повстання, що “власівці” чи козаки Російської визвольної армії (РВА) – це українські частини. Тому часто солдатів бригади РВА Броніслава Камінського, бригади СС Оскара Дірлевангера, а також підрозділів калмиків і донських козаків, які брали участь у кривавих злочинах, мешканці Варшави називали українцями⁶⁵.

Не лише сторінки польсько-українського протистояння наповнювали інформаційний простір сучасної Польщі. З’являлися публікації, присвячені й співпраці між поляками та українцями. Спроби порозуміння між УПА й АК-BiH (*WiN – Wolność i Niezawisłość*) існували під час Другої світової війни і закінчилися підписанням порозуміння в Руді Ружанецькій у травні 1945 р. У сучасний польський публічний дискурс інформацію про ці події ввели Гжегож Мотика та Рафал Внук (*Rafał Wnuk*) – автори книги про зазначене порозуміння⁶⁶. Щоб передати атмосферу подій, історики навели спогади одного з учасників зустрічі: “Під час розмови ми взаємно

⁶¹ Цит. за: *Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”*. – S. 266.

⁶² *Ukraińcy w Powstaniu Warszawskim // Gazeta Wyborcza*. – 1993. – 20 stycznia.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Torzecki R. Ukraińcy w powstaniu / R. Torzecki // Gazeta Wyborcza*. – 1993. – 28 stycznia.

⁶⁵ *Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”*. – S. 267.

⁶⁶ *Motyka G. Pany i rezuny: współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947 / G. Motyka, R. Wnuk*. – Warszawa, 1997. – 212 s.

придивлялися. Придивлялися один до одного ті, хто ще недавно воював між собою не на життя, а на смерть, хто віддавав накази для вбивства. Розмови проходили досить спокійно. Наші співрозмовники були людьми з достатнім рівнем, людьми досвідченими і відповідальними”⁶⁷. Кінцевою метою союзу мало стати створення Польсько-Української держави. Обидва народи мали здійснювати спільну освітню, оборонну та закордонну політику. Території з мішаним населенням мали перебувати під спільним урядуванням. Це було нав’язування до порозуміння Пілсудського–Петлюри з 1920 р., хоча всі домовленості не були формальними⁶⁸.

Найкраще співпраця між ВіН і УПА склалася в Томашівському та Грубешівському повітах. Масштабною акцією українців та поляків у цьому регіоні став напад на Грубешів проти ночі на 28 травня 1946 р. У ній взяли участь 150 солдатів з АК-ВіН та 300 з УПА. Головними наслідками нападу стали звільнення арештованих із місцевої тюрми, знищення документів Комісії з переселення та розбиття поста Управління безпеки і НКВС.

Проте лондонський уряд Польщі виступив проти будь-яких порозумінь з УПА, тому у квітні 1946 р. комендант Управління ВіН заборонив усі можливі контакти з українським підпіллям. Сьогодні оцінка польсько-українського порозуміння залишається важкою справою, бо воно характеризувалося взаємною підозрою та скритою нехиттю. Багато учасників переговорів із польського боку не відкидали думки про повернення Львова, а з українського – здобуття Холма і Перемишля⁶⁹. Та все-таки на деякий час вдалося зупинити братовбивчі бої та непотрібні втрати по обидва боки. Вважаємо, що образ спільної діяльності українців та поляків проти комуністичного режиму має шанси перетворитися в позитивний стереотип польсько-української історії ХХ ст.

Досить переконливо про спроби польсько-українського порозуміння розповідали учасники подій. Колишній воїн ВіН, командир групи, що виконувала смертні вироки, Пйотр Стохла (Piotr Stochla) згадував про співпрацю поляків з УПА так: “Ніхто цього не соромився. Це було необхідним”. Одного разу загін П. Стохли, на прохання командира української сотні “Гриня”, виконав вирок над іншим українським командиром “Залізняком”, ініціатором масакри в Лютовиськах (Lutowiskach): “Там було вибито ціле село, підпалили поляків і українців, які були в церкві”⁷⁰. Але така співпраця поєднувалася із протистоянням. Коли Пйотр Стохла познайомився зі своєю першою дружиною Стенею, та була у глибокому смутку, бо минуло лише декілька тижнів як “бандерівці закопали живцем її батька”⁷¹. Для неї П. Стохла разом із товаришем спалили п’ять українських хат у сусідньому селі.

Співпраця на особистому рівні часто зводилася до допомоги через родинні зв’язки. Коли мешканку Любачева Гелену Олеарнік (Helena Olearnik) хотіли

⁶⁷ *Motyka G.* Weszli nasi, weszli oni / G. Motyka, R. Wnuk // *Gazeta Wyborcza* – 1994. – 6 września.

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ *Ibidem.*

⁷⁰ *Stocha P.* Bilem świat po pysku. Spisał Jarosław Gawlik / P. Stocha, J. Gawlik // *Gazeta Wyborcza*. – 1993. – 8 czerwca.

⁷¹ *Ibidem.*

вивезти на роботи до Німеччини, кузинка-українка, яка працювала в німецькій адміністрації, попередила Гелену про наявність її прізвища у списках на вивезення. Потім українка кільканадцять днів переховувала Г. Олеарнік у себе вдома, допоки не виїхав транспорт до Німеччини і справа затихла⁷².

Крім командування АК, неприхильно до польсько-українського порозуміння ставилися середовища польських народовців. Партизани з організації Національні збройні сили (НЗС, Narodowe Siły Zbrojne) на інформацію про порозуміння відреагували антиукраїнським рейдом теренами Люблінщини. Однією з найбільших акцій НЗС стала атака на с. Верховини під Холмом, здійснена 6 червня 1945 р., мешканці якого, здебільшого українці, прихильно ставилися до комуністичної влади. Акцією керував безпосередньо командир угруповання майор Мечислав Паздерський (“Сірий”) (Mieczysław Pazderski (“Szary")). Її наслідком стала смерть 194 осіб⁷³.

У 1996 р. в “Gazecie Wyborczej” з’явилася велика публікація під назвою “Червоні жоржини” (“Czerwone dalie”), присвячена нападові на с. Верховини, а також суспільному резонансу цієї акції⁷⁴. У статті наголошувалося на тому, що беззахисні мешканці села були жорстоко вбиті озброєним відділом у польських мундирах.

Ще одним символом польсько-українського складного минулого, який обріс численними стереотипами, стала трагедія с. Павлокома. У 1998 р. журналіст П. Смоленський у великому репортажі “Тихо, Діонізію” (“Cichaj, Dionizy”) описав сучасні перипетії навколо жорстокого вбивства 365 мешканців-українців, що його здійснив польський партизанський загін 3 березня 1945 р.⁷⁵

Щоправда, кількість жертв, подана в репортажі, не остаточна, бо за різними даними вона коливалася від 366 до 500 осіб⁷⁶. На початку 1945 р. невеликий партизанський загін забрав із домів Павлокоми сім (за іншими даними – дев’ять⁷⁷) мешканців-поляків, яких розстріляв у навколишніх лісах. Встановити осіб-викрадачів до сьогодні важко. Поляки з Павлокоми однозначно стверджували, що це були “упівські банди” і про них знала вся Павлокома: “Чому мав поляк на поляка нападати”⁷⁸. Українці ж вважали: поляків, які до того співпрацювали з німцями під час окупації, вбили енкаведисти, а мешканцям розповіли, що це справа рук українців. Власне, “відплатний напад” на село вчинила група польських партизанів під керівництвом поручника Юзефа Бісса (“Вацлава”) (Józef Biss (“Wacław”)). Чоловіків розстріляли на цвинтарі, частину жінок і дітей вигнали, наказуючи втікати “за Збруч”, інших вбили в домівках.

Жертв акції почали вшановувати лише в 1990-х роках. У цей час місце розстрілів і поховань перебувало в занедбаному стані у межах старого сільського греко-католицького цвинтаря. На кладовищі було багато сміття, паслися корови, свині.

⁷² Bek W. Na rozstajach życia / W. Bek // Życie Przemyskie. – 1997. – 13 sierpnia.

⁷³ Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. – S. 371–372.

⁷⁴ Lipiński P. Czerwone dalie / P. Lipiński // Gazeta Wyborcza. – 1996. – 10–11 lutego.

⁷⁵ Smoleński P. Cichaj, Dionizy / P. Smoleński // Gazeta Wyborcza. – 1998. – 28 lutego – 1 marca.

⁷⁶ В’ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. – С. 198.

⁷⁷ Motyka G. Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji “Wisła”. – S. 363.

⁷⁸ Smoleński P. Cichaj, Dionizy.

Його впорядкуванням займався місцевий мешканець Діонізій Радонь (Dionizij Radoń), син поляка й українки, який з матір'ю врятувався від розправи, а від 1946 р. постійно ставив свічки на місці поховань. Коли Д. Радонь самостійно і неформально насипав на місці могили три невеликі земляні кургани, із великим скандалом та криками: “Скажи, де наші поляки?”, – поляки їх зруйнували.

Українська громада з Перемишля звернулася до війта гміни Динів (до складу котрої і входила Павлокома) Станіслава Восьного (Stanisław Woźny) з проханням дозволити відправляти панахиди на цвинтарі. Війт скликав із цього приводу збори мешканців Павлокоми, які перетворилися на антиукраїнську маніфестацію. Само-го ж С. Восьного місцеві мешканці почали називати “різуном, тобто українцем”⁷⁹. Оскільки той до місцевої гміни приїхав із Бещад, то легенда легко прижилася.

Проте названий “українцем” війт був людиною, чиє ставлення до справжніх українців переповнювалося стереотипами. У його розповідях на тему становища української громади постійно звучали закиди про плановані провокації українців із Польщі та з-за кордону проти Польщі. Сам війт твердив, що ім'я його батька ще в 1970-х роках перебувало у смертному списку українців лише за те, що той був поляком. Про Другу світову війну С. Восьний говорив: “Знаємо, як було. Українці пилами тяли, топили у криницях, паси шкіри дерли, а потім солили. Тому допоки я тут є, жодного українського пам'ятника не буде. Досить, що в Перемишльському воеводстві маємо бандитські пам'ятники”⁸⁰. Крім негативних стереотипів про українців, у висловлюваннях С. Восьного звучали й шовіністичні акценти: “Польща лише для поляків”, а українці в Польщі – це лише асимільовані чемні “якісь вихрещенці”⁸¹.

Справа українського цвинтаря вирішилася лише в 2006 р., коли у присутності Президентів Віктора Ющенка та Леха Качинського урочисто відкрили пам'ятник жертвам трагедії перших днів березня 1945 р. (не вказуючи при цьому, що вони були українцями). Саме ж відкриття стало можливим лише на основі, як мінімум, двох компромісів. Одного – з мешканцями Павлокоми, який полягав в обіцянці Ради охорони пам'яті боїв і мучеництва Республіки Польща (РОПБіМ РП) допомогти встановити хрест у пам'ять убитих поляків. Другий – згода Львівської міської ради розмістити на Могили невідомого солдата на цвинтарі “Орлят” напис: “Тут лежить польський солдат, що поліг за Вітчизну”⁸².

Отже, на початку 1990-х роках образ України й українців у роки Другої світової війни в польській суспільно-політичній свідомості носив виразно негативне забарвлення. Цьому сприяли комуністична пропаганда та її продовження у вигляді публіцистичної діяльності т. зв. “кресовських” товариств. Альтернативою до “кресовського” погляду на історію українсько-польських відносин стали нові інтерпретації польських істориків (Р. Тожецького, Г. Мотики, Р. Внука), які на сторінках загальнопольської преси намагалися подолати застарілі стереотипи й упередження

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Горчиця А. “Воїнам УПА” чи “повстанцям”? Як поляки реагують на меморіальні написи [Електронний ресурс] / А. Горчиця. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/28/37321/> (19.06.2015).

та подати польсько-українські конфлікти не лише в чорно-білих тонах, а у всій їх складності і багатогранності.

Особливе місце в сучасному польському дискурсі про Другу світову війну займала діяльність УПА. Більша частина суспільства вважала, що саме вона відповідала за масове винищення польського народу. Тому повстанців часто змальовували як “різунів”, “бандерівців”, “гайдамаків”, винних у вбивствах поляків на Волині в 1943 р. На противагу негативному образу українських повстанців окремі наукові та публіцистичні середовища створювали новий портрет УПА як національно-визвольної армії, що боролася за незалежність українського народу, а також співпрацювала з польським підпіллям рухом.